

Korkje – Nordens purpur

Ordet korkje kommer antageligvis fra irsk, corcur, som betyr purpur.

Tønsberg husflidslag arrangerte i 2004 en utstilling om tekstilene i Osebergfunnet. Utstillingen var inspirert av mønstringen på tekstiler og treskurd i dette funnet. Man antar at Osebergskipet ble hauglagt i 834, og det ble gravd ut i 1904.

Vi er en aktiv og ivrig fargegruppe på 7-8 damer i husflidslaget. I anledning utstillingen vår ville vi også prøve å farge garn med noen av de fargestoffer som man antar at vikingene kan ha brukt. I skipet ble det funnet vaidfrø. Vaid *Isatis tinctoria* brukes til blåfarging. Korkje gir en rødlig farge med blått innslag som ofte kalles purpur. Det ble ikke funnet korkje i skipet, men arkeologiske funn viser at purpurlav*) ble brukt i til farging i Danmark, England og Irland i vikingtiden. Da ble den kanskje også brukt i Norge. Vi bestemte oss for å prøve å farge med vaid og korkje. Denne artikkelen forteller om korkjefargingen.

Beskrivelse

Korkje *Ochrolechia tartarea* er en av de tykkeste skorpelavene. Overflaten er gråhvit og ruglete. Laven kan ha skålformede fruktleger, apotesier. De er oransjegule i midten med en tykk kant rundt. Korkje

vokser på berg langs kysten i Norge. Store mengder er funnet på Sørlandet.

Hvordan kan man vite at man har funnet rett lav? Jo, skrap litt i overflaten på laven og drypp på en dråpe Klorin (C+ testen). Hvis laven blir rød, har man funnet rett lav. Korkje inneholder lavsyrene lecanorsyre og gyrophorsyre.

Vi har ikke funnet laven her i Tønsberg. Den laven vi farget med, ble plukket i Trøndelag og på Sørlandet. Ulike purpurlav finnes også rundt Middelhavet, f eks. slekten *Rocella*.

Fargeprosessen

Fremstilling av fargestoff

Før vi gikk i gang med fargingen kontaktet vi Reidun Almedal i Kristiansand. Hun har gjort en del ulike forsøk med korkje i 1985/86. Hun holdt et dagseminar for Tønsberg husflidslag i 2004.

Fargestoffene i korkje er uoppløselige i vann. De må frigjøres gjennom en slags "gjæringsprosess". I følge fargehistorien skal den knuste laven blandes med gjæret urin fra en frisk mannsperson, gjerne fra en beruset mann. Kvinneurin var helt ubrukelig. Når urin "gjærer", dannes ammoniakk, som sammen

BERIT KNAI JOHANSEN beritknai@yahoo.com

* Navnet purpurlav er ikke et lavnavn, men et ord brukt om ulike lavarter som gir purpur eller fiolette farger.

med oksygenet i lufta vil omgjøre lavsyrene i korkjen til fargestoffet orseille. Vi har brukt ammoniakk (5-10%) i våre forsøk.

Vi benyttet følgende ingredienser til "gjæringen":

500 g korkje
900 ml vann
900 ml ammoniakk (5-10%)

Oppskriften er hentet fra et kurs på Borg Viking-senter i Lofoten.

Laven tørkes, knuses og siktes. Vi brukte kjevle og en stor morter til knusingen. Vann røres i og blandingen kokes 5 min. Det hele avkjøles, ha så i ammoniakk og bland godt. Hell blandingen i for eksempel et norgesglass med tett lokk (vi fylte to glass). La glasset stå et lunt sted, for eksempel på badet, i minst 3 - 4 uker. Rør i blandingen flere ganger daglig den første tiden, deretter en gang om dagen. Det dannes en vakker fiolett-rød oppløsning i glasset.

Dersom man vil lagre massen som "fargekaker", tas lokket av etter 3-4 uker. La massen tørke noe, ha den i papirformer og la den tørke helt. "Kakene" kan da lagres i en tett boks. Vår fargeblanding ble stående på glasset til alt var brukt. Den stod da kjølig.

Så til selve fargingen

Vi valgte å beise alt garnet med alun og vinsten fordi dette er anbefalt i den gamle plantefargingsboken til Hilda Christensen (1941). I andre oppskrifter står det at det ikke er nødvendig å beise garnet. Vi hadde denne oppskriften på purpurfarge som utgangspunkt:

6 l vann
125 g gjæret korkje
300 g garn

Bland den ferdiggjærede korkjemassen med lunkent vann (30° C). Ha i gjennombløtet garn og varm sakte opp til 80-90° C. Hold temperaturen der i en time som ellers ved farging. Avkjøl gjerne garnet i fargebadet. pH i fargebadet var 6-7.

Hvis man ønsker en sterkere rødfiolett farge, bruk mer korkje, for eksempel dobbelt mengde. Etterbadene gir lysere rosa farger.

Vi eksperimenterte også med å endre pH-verdien. Vi fikk en rødere tone ved å senke pH-verdien til 4, ved tilsetning av eddik. En rødere tone fikk vi også ved å tilsette noen få gram tinnklorid mot slutten av fargetiden og skylle garnet i eddikvann. En blåere tone kan man visstnok få ved å tilsette 1 teskje krystallsoda i fargebadet. Vi valgte å heve pH-verdien ved hjelp av husholdningssalmiak. Vi fikk en nydelig blållilla farge ved pH 12 på en korkjeblanding som hadde stått nærmere ett år.

Lysekthet

Korkjefargen falmer dessverre fort. Reidun Almedal har gjort mange forsøk med korkje; med urin, ulike beiser, fargetid. Kjemien viser at det ikke er mulig å endre lysektheten uten å endre selve fargen, sier hun. Men kanskje har kunnskap om fargingen gått tapt. Er det "hemmeligheter" i fargeprosessen som vi i vår tid ikke har fått med oss? Kanskje oppdages de på nytt? Vi valgte imidlertid å veve noe for den mørke årstid av vårt korkjefargede garn; adventsløpere!

Nordens purpur

Purpurfargen var regnet som den aller fineste opp gjennom historien. Den var vanskelig tilgjengelig og dermed kostbar. Man har kanskje hørt om purpur-sneglen som i oldtiden ble brukt til farging av keiserlige stoffer (til keiseren av Rom / Konstantinopel)? Men det trengtes enorme mengder snegler.

Selv om korkjefargen falmet fort, var den veldig populær og mye brukt. Den ble brukt i åklær som skulle henge innendørs, og bøndene brukte den til å farge strømpene sine røde. Men for det meste ble korkjen brukt til eksport og til klær for overklassen i Europa. Disse hadde råd til stadige nyanskaffelser.

Allerede på 1300-tallet ble korkje eksportert. Men den industrielle revolusjon skapte enda større etterspørsel etter rødt fargestoff. Skottene trengte rødt til sine tartans (rutete stoffer). Skottene hadde etter hvert brukt opp sin egen korkje og "oppdaget" at den kunne skaffes i Norge. Utover på 1700-tallet var eksporten stor. I 1805 åpnet en egen "korkjefabrikk" i Farsund. Dette året ble det eksportert ca 560 000 kg fra fabrikken. Korkjesanking ble en viktig inntektskilde for mange. På fabrikken fantes det også et urinreservoar hvor mannfolkene kunne levere fra seg urin, kanskje mot betaling. Fargefabrikken eksisterte til 1824. Da overtok kochenille, som også gir en rød-fiolett farge. Denne finnes i lus som lever på kaktus. Kochenillefargen er meget lysekte.

Faktisk har korkje vært en av Norges viktigste viltvoksende "fargeplanter", og salg av korkje ga en viktig biinntekt for mange som bodde langs kysten.

Nyttig litteratur:

Aasjord Andreassen M. & Kjellmo, E., 2002.

Vikingtidens tekstiler. Nordiske røde og blå farger. Fagseminar, Norges Husflidslag, Lofotmuseet.

Bolton, E. M. 1972. Lichens for vegetable dyeing.

Reprint in GB by Studio Vista Publishers.

Christensen, H. 1941. Lærebok i farging med planter. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.

Høiland, K. 1983. Laven korkje, *Ochrolechia tartarea*, som fargeprodusent. Blyttia 41: 17-21.

Norsk Husflid 1997, nr. 6. Purpur av mose og urin, s.50-52.

Sundström, E. 2003. Plantefarging med urter, sopp og lav. Oslo: Landbruksforlaget.

Fig. Korkje *Ochrolechia tartarea*
og korkje-farget garn